

بررسی نقش دانش بومی در توسعه پایدار

عاطفه آقاجانی زادلداری^۱

۱- دانشجوی کارشناسی مهندسی ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی

ساری (a.aghajanizad@yahoo.com)

چکیده:

بعد از دهه ها تحقیق و پژوهش در زمینه توسعه روستایی و کشاورزی اکنون اکثر صاحب نظران، متخصصان و دانشمندان بر این واقعیت واقف می باشند که تحقق توسعه پایدار و همه جانبه بدون در نظر گرفتن دانش بومی جوامع محلی و دخالت دادن بومیان در فرآیند توسعه، ممکن نخواهد بود دانش بومی به عنوان دانشی که طی زمان در یک جامعه با توجه به فرهنگ های خاص آن شکل گرفته و مبتنی بر تجربه و آزمون عملی است و به صورت سینه به سینه به نسل حاضر منتقل شده و حاصل عمر بشر است. امروزه عملی کردن دانش بومی از جمله در کشاورزی، بخش مهمی از پژوهش های دانش بومی را به خود اختصاص داده است. حفظ و نگهداری منابع طبیعی و محیط زیست از افتخارات پیشینه سنتی ماست، شیوه های بومی برای مدیریت منابع طبیعی الگوی مناسبی برای مدیریت منابع طبیعی در توسعه پایدار است.

کلمات کلیدی: توسعه پایدار، دانش بومی، محیط زیست،

مقدمه:

به کارگیری دانش مدرن و فن آوری های صنعتی آثار مثبت و منفی به همراه داشته است. این دانش موجب افزایش و کارایی و بازده کشاورزی، آسیب به محیط زیست و... شده است. بنابراین دست یابی به توسعه پایدار ضروری شناخته شد. یکی از پایه های اصلی توسعه پایدار به کار گیری شیوه های سازگار با طبیعت است (پاپلی یزدی، ۱۳۸۵). بعد از دهه ها تحقیق و پژوهش در زمینه توسعه روستایی و کشاورزی اکنون اکثر صاحب نظران، متخصصان و دانشمندان بر این واقعیت واقف می باشند که تحقق توسعه پایدار و همه جانبه بدون در نظر گرفتن دانش بومی جوامع محلی و دخالت دادن بومیان در فرآیند توسعه، ممکن نخواهد بود (دهقان و پای خستع، ۱۳۹۲). دانش بومی به عنوان دانشی که طی زمان در یک جامعه با توجه به فرهنگ خاص آن شکل گرفته و مبتنی بر تجربه و آزمون عملی و به صورت سینه به سینه به نسل حاضر منتقل شده و حاصل عمر بشر است (رحیمی وحسینی، ۱۳۹۰). از بین رفتن روش های کهن و سازگار با محیط در بخش کشاورزی و جایگزین کردن و استفاده از الگوهای وارداتی کاشت، داشت و برداشت بدون هیچ گونه تناسبی با محیط باعث کاهش بازده تولید در بلند مدت، فرسایش خاک و تخریب شدید محیط زیست شده است. در نهایت در دهه های پایانی قرن بیستم راهکاری برای حل این ناهماهنگی و مشکل پیشنهاد شد. بنابراین اهمیت به دانش بومی و تلاش در تلفیق آن با دانش رسمی مورد توجه قرار گرفته و سعی شد تا از این طریق دیدگاهی کل نگر و پایدار در رابطه با محیط و روش زندگی ایجاد شود (ادواری، ۱۳۷۵).

مواد و روش ها

این پژوهش به روش مطالعه کتابخانه ای-اسنادی نوشته شده و منابع مورد استفاده در آن از طریق کتب منتشره و منابع اینترنتی تهیه و تدوین شده است.

تعاریف دانش بومی

تعاریف متعددی از دانش بومی ارائه شده است که برخی مشابه و برخی متناقض هستند. در اغلب این تعاریف، واژه هایی نظیر نظامهای دانش بومی، دانش فنی، بوم شناسی یا علم قوی، علم محلی، علم سنتی و علم روستایی به چشم می خورد. این واژه ها عموماً یک احساس منفی از دانش بومی را در شخص ایجاد می کنند و به طور ضمنی مفاهیمی از ایستایی و سکون محافظه کاری و واپس گرایی و نظایر آنها را با تعریف دانش بومی قرین می سازد. هرچند که واژه متفاوتی برای معرفی دانش بومی به کار برده شده است ولی نکته قابل توجه آن است که در اغلب جوامع روستایی هر منطقه، دانش ژرف و دقیقی وجود دارد که شناخت موقعیت های فرهنگی، و محیط های اجتماعی این جوامع مرتبط می شود. به نظر می رسد که عبارت «دانش مردم روستایی» از میان دیگر تعاریف گویاتر باشد. منظور از مردم روستا، کشاورزان، خریداران نهاده ها و فروشندگان محصولات کشاورزی و غیره است (فریبرز همزه ای، ۱۳۸۵). دانش بومی عمدتاً از راه تجربه و آزمون و خطا به دست آمده است. این تجربیات در چهارچوب فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و طبیعی هر ناحیه و در طی قرن متمادی به دست آمده است از سوی دیگر محدودیت های جغرافیایی و عدم دسترسی به منابع دور دست سبب شده است که دانش بومی متکبر و صرفه جو باشد (جهادسازندگی، ۱۳۷۷). فرهنگ آکسفورد واژه دانش بومی را چنین تعریف می کند «خلق یا تولید شده به صورت طبیعی در یک سرزمین یا منطقه که مربوط و مختص به اهالی آن است» (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷).

کروما: دانش بومی دانشی محلی است که از تاثیر متقابل بین مردم و محیطشان بر می خیزد. دانش بومی ویژگی های تمام فرهنگ هاست و کلیه تجارب بشری چون تاریخ، زبان، سیاست، هنر، اقتصاد، اداره امور مدنی و روان شناسی را در برمی گیرد

و نمونه های فنی این دانش را در کشاورزی، طب، مدیریت، منابع طبیعی، مهندسی و صیادی می توان مشاهده کرد (ازکیاو ایمانی، ۱۳۸۷).

آن تراپ: دانش بومی را مهارت های مناسب و سازگار کشاورزان که در همکاری با عوامل طبیعی و در واکنش به آن رشد و تکامل یافته است، می داند. از نظر او دانش بومی نسل به نسل توسط اعضاء خانواده آموزش داده شده است و منتقل گردیده است. و با تمام ارزشهای فرهنگی، ملاحظات اجتماعی و شرایط عجین گردیده است (عمادی، ۱۳۷۸).

نقش دانش بومی و نوین در جهت نیل به اهداف توسعه پایدار

براساس آنچه که گفته شد دانش بومی دارای خواص مختص به خود می باشد که تفاوت هایی اساسی با دانش نوین و آنچه که در مدارس و دانشگاه ها آموزش داده می شود، دارد. در جدول شماره ۱ تفاوت های این دو عرصه دانش آمده است.

(جدول شماره ۱ به نقل از طاهره مختاری (Alan.R. Enery & Associates, 1997))

معیار	دانش بومی	دانش علمی
نگرش به حقیقت	واقعی	تقریبی
نگرش	اعتقاد به دنیا و ماوراء الطبیبه	اعتقاد به دنیا
نحوه آموزش	قصه گویی-از طریق تجربه اکتسابی در طولانی مدت	آکادمیک-توسط آموزش و پرورش رسمی-اکتساب در کوتاه مدت
منابع	شفاهی و بصری	نوشته شده و مکتوب
سیستم مبناء	مبتنی بر سیستم های کل نگر	- براساس زیر مجموعه از کل و مبتنی بر مدل یا فرضیه
گرایش اجتماعی	جامعه گرا	تقلیل گرا
نقطه اتکا	تجربی-استفاده از دانش محلی	اثبات گرا-استفاده از اصول دارای اعتبار منطقی

کاربرد دانش بومی در توسعه پایدار کشاورزی و حفاظت از محیط زیست

زمینه های کاربردی دانش بومی در توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست را در ۵ بند می توان به صورت زیر نوشت:

- ۱) حفظ و نگهداری منابع طبیعی و محیط زیست از افتخارات پیشینه سنتی ماست. شیوه های بومی برای مدیریت منابع طبیعی الگوی مناسبی برای مدیریت منابع طبیعی در توسعه پایدار است.
- ۲) موفقیت طرح های توسعه پایدار در گرو مشارکت بومیان در کلیه مراحل از جمله طراحی برنامه ریزی اجرا و ارزیابی طرحهاست. ضرورت مشارکت بومیان استفاده از دانش بومی را اجتناب ناپذیر می کند.
- ۳) باتوجه به وضعیت فعلی دنیا، در بسیاری از موارد بایستی راه حل را در آمیزه ای از دانش بومی و دانش رسمی جست، چرا که با توجه به ابعاد نیاز های کنونی جمعیت دنیا و آسیب پذیری منابع طبیعی و محیط زیست باقی مانده، هیچ یک از دو دانش به تنهایی قادر به برآوردن نیاز ها نیست.

۴) برای شناسایی نیازهای توسعه «مسئله یابی» باید از دیدگاه بومیان انجام گیرد، شناسایی درست مسائل ارتباط موثر با بومیان از طریق دانش بومی موثر است.

۵) در کشورهای صنعتی، روشهای بومی برائرتسلط کامل دانش رسمی در فرایند تولید کاملاً فراموش شده است. برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست در این کشورها، واردات روشهای بومی مناسب از دیگر کشورها و تلاش برای احیا دانش بومی ضروری است (عمادی و عباسی، ۱۳۷۷).

نتیجه گیری

رشد سریع علم و فناوری های نوین اگر چه باعث افزایش کمی تولیدات کشاورزی گردیده است اما به دلیل برهم خوردن تعادل بیولوژیکی اکوسیستم ها باعث مطرح شدن کشاورزی ارگانیک به عنوان کشاورزی بی خطر در جهان شده است. از طرفی اثرات منفی و زیان آور فناوری ها و روش های نوین بر روی محیط زیست و منابع طبیعی حفاظت از شکست علوم و فناوری های نوین در زمینه تحقق توسعه پایدار دارد. به همین جهت یکی از مقوله هایی که در دهه های اخیر مورد توجه دست اندرکاران در سطح جهان قرار گرفته است، بحث بهره گیری از دانش بومی در برنامه ها، فعالیت ها و فرآیند های گوناگون توسعه روستایی و نیز کشاورزی ارگانیک که یکی از راه های رسیدن به کشاورزی پایدار است می باشد.

دانش بومی و نوین هیچگونه تضادی باهم ندارند بلکه می توانند به عنوان مکمل هم باشند دانش بومی هر ملت، سرمایه عظیمی است که طی چندین نسل بوجود آمده است و بایستی حفظ شود بنابراین برای رسیدن به این مهم توجه به نکات زیر ضروری است:

- ۱) تلفیق ساختاری و محتوایی دانش بومی روستاییان با دانش های نوین در راستای برنامه های توسعه و کشاورزی پایدار.
- ۲) برگزاری کارگاه های آموزشی (رسمی یا غیر رسمی)، همایش های حمایتی، سمینارهای علمی برای رواج دیدگاه های جدید و تازه در باب اهمیت های کاربردی دانش های بومی در جهت برنامه ریزی های کلان توسعه کشاورزی در کشور.
- ۳) ایجاد مراکز محلی و ملی تدوین دانش بومی مانند خانه های دانش روستایی برای ثبت و ضبط، مدون سازی، سازگاری، اعتباردهی، اشاعه ترویج و مبادله منبع سرشار از دانش های محلی روستاییان و طی آن تهیه و تدوین مکانیسمها، راهبردها و چهار چوب های عملی مناسب جهت بهره برداری از آن تشکل ها در برنامه های توسعه کشاورزی در منطقه.
- ۴) تدوین برنامه های جهت بالابردن سطح آموزش، تغذیه، و بهداشت کشاورزان و تقویت، توسعه و حمایت از تشکلهای بومی در جهت مشارکت هر چه بیشتر در فعالیت ها و برنامه های توسعه پایدار کشاورزی.
- ۵) توسعه و نظام مند کردن روش های کدگذاری، آماده سازی، ذخیره سازی، بازار یابی و اشاعه دانش بومی و محلی و مرتبط با برنامه های توسعه و کشاورزی پایدار.
- ۶) در نهایت اینکه، دانش بومی غالباً به صورت شفاهی و سینه به سینه به نسل بعدی منتقل می شود. بی آنکه با مستند کردن آن بتوانند به سیر تاریخی آن دسترسی یافت و نقش موثر آن را شناسایی کرد پس گردآوری، حفظ، احیاء و تطبیق آن با علوم روز، ایجاد یک دایره المعارف فرهنگ و دانش بومی مختص هر منطقه و به طور کلی مستند کردن دانش بومی امری ملی است. به عبارتی اگر تهیه و تدوین تکنولوژی های متعامل کشاورز پایدار که مبتنی بر دانش بومی هستند، مد نظر باشد تدوین نظام ثبت و ضبط نمودن دانش بومی کشاورزان جهت اهداف توسعه پایدار بسیار ضروری می باشد.

پیشنهادات کاربردی

- با توجه به ضرورت بازگشت به میراث ماندگار نسل های گذشته و حفاظت از آن و همچنین تلفیق دانش گذشته و نوین، ارائه راهکار هایی در این خصوص ضروری به نظر می رسد:
- ۱) فضای موجود در محیط های آموزشی باید به گونه ای باز تعریف گردد که دانش بومی و تجربیات کشاورزان به عنوان یکی از ارکان مهم در کشاورزی صحیح مورد توجه قرار گیرد.
 - ۲) اختصاص سر فصل های کا آموزی در مناطق روستایی و همچنین بررسی دانش بومی مناطق روستایی می تواند کمک شایانی در ایجاد ارتباط دو جانبه صحیح بین کشاورزان و دانشجویان نماید.
 - ۳) فرهنگ سازی در زمینه اهمیت دانش بومی باید به گونه ای باشد که دانش آموختگان بخش کشاورزی با احترام به فرهنگ روستایی، با جلب اعتماد روستاییان بتوانند یک تعامل کا آمد و پایدار ایجاد نمایند.
 - ۴) گردآوری دانش بومی از طریق کارشناسان و پژوهشگران عرصه کشاورزی ضروری به نظر می رسد. در این خصوص می توان با رغبت دانشجویان و دانش آموختگان نسبت به جمع آوری این میراث گرانبها اقدام نمود.
 - ۵) تعیین دانش بومی به عنوان اولویت پژوهشی توسط دولت و مراکز آموزشی و تحقیقاتی نیز می تواند به تسریع فرآیند ارتباطی بخش های سنتی و نوین کمک شایانی نماید (طاهره مختاری، ۱۳۹۴).

منابع:

- ۱) پاپلی یزدی، محمد حسین و ابراهیمی، محمد امیر، نظریه های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران، (۱۳۸۵).
- ۲) ساره رحیمی و سید محمود حسینی، نقش دانش بومی در توسعه پایدار کشاورزی، تهران، (۱۳۹۰).
- ۳) ادواری، سی ای، کشاورزی پایدار، مترجم: عوض کوچکی و همکاران، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد، (۱۳۷۵).
- ۴) همزه ای، فریبرز و پاپ زن، عبدالحمید، سرآغازی بر پژوهش های دانش بومی و فرهنگ شفاهی غرب ایران، انتشارات دانشگاه رازی، کرمانشاه، (۱۳۸۵).
- ۵) ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی. ۱۳۸۷. توسعه پایدار روستایی - انتشارات اطلاعات، تهران.
- ۶) عمادی، محمد حسین، ۱۳۸۰. پروژه شناخت، جمع آوری، دسته بندی و توسعه پایدار روستاها، دیدگاه های دیرین در پهنه ای نوین، روستاها و توسعه.
- ۷) طاهره مختاری، مفهوم شناسی و اهمیت دانش بومی در توسعه پایدار کشاورزی، تهران، ۱۳۹۴.
- ۸) جهاد سازندگی
- ۹) عمادی، محمد حسین و عباسی، اسفندیار، دانش بومی و توسعه پایدار روستاها، دیدگاهی دیرین در پهنه ای نوین، وزارت جهاد سازندگی مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، فصلنامه روستا و توسعه سال ۲ شماره ۱، ۱۳۷۷.
- ۱۰) چاپچی، بهنام، کشاورزی ارگانیک، خاک سالم، گیاه سالم، انسان سالم، ماهنامه دام، کشت و صنعت، شماره ۱۱۷، ابان ۸۸ صفحات ۴۹-۵۰.
- ۱۱) رزاقی پورخانی، فاطمه، کشاورزی ارگانیک راهکاری برتر در حفاظت از محیط زیست، و دست یابی به توسعه پایدار، مجموعه مقالات همایش ملی انسان، محیط زیست، و توسعه پایدار، همدان، اسفند ۱۳۸۸.

- ۱۲) حکمت، مسعود و عمادی، احمد رضا، بررسی جایگاه کشاورزی ارگانیکو پایدار جهت دستیابی به توسعه پایدار، مجموعه مقالات همایش ملی مدیریت کشاورزی، جهرم، خرداد ۱۳۹۰.
- ۱۳) ف. حسنی دهقان، پ. پای خسته، تلفیق دانش بومی و دانش نوین در راستای دستیابی به توسعه پایدار.
- ۴۱) Alan.R. Emery and Associates. 1997 Guidelines for Environmental Assessments and Traditional Know-ledge. A Report from the centre for Traditional Knowledge of the World council of Indigenous people (draft) Ottawa.

